

UDK: 376.1:305

Diloromxon SHOKIROVA,
Andijon davlat universiteti dotsenti, PhD

DSc, professor A.Abdullayeva taqrizi asosida

NUTQDAGI MUAMMOLARNI ANIQLASH VA BARTARAF ETISHNING GENDERGA YO'NALTIRILGAN USULLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'g'il va qiz bolalarning nutq rivojlanishidagi o'ziga xosliklar, ularning nutqiy muammolari hamda ushbu muammolarni aniqlash va bartaraf etishning genderga yo'naltirilgan yondashuvlari tahlil qilinadi. Tadqiqot maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalar misolida olib borilib, ularning psixologik, fiziologik va ijtimoiy omillari hisobga olingan holda differensial logopedik yondashuvlar ishlab chiqilgan. Maqolada shuningdek, o'qituvchi va logopedlar uchun amaliy tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so'zlar: nutqiy muammolar, gender farqlari, maktabgacha ta'lim, logopedik yondashuv, psixologik rivojlanish, individual yondashuv.

ГЕНДЕРНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЕ МЕТОДЫ ВЫЯВЛЕНИЯ И УСТРАНЕНИЯ РЕЧЕВЫХ НАРУШЕНИЙ

Аннотация

В статье рассматриваются особенности речевого развития мальчиков и девочек, типичные речевые нарушения у детей, а также гендерно-ориентированные методы их выявления и устранения. Исследование проведено на основе наблюдений за детьми дошкольного и младшего школьного возраста с учетом психологических, физиологических и социальных факторов. В работе представлены дифференцированные логопедические подходы и даны практические рекомендации для педагогов и логопедов.

Ключевые слова: речевые нарушения, гендерные различия, дошкольное образование, логопедические подходы, психологическое развитие, индивидуальный подход.

GENDER-ORIENTED METHODS FOR IDENTIFYING AND ELIMINATING SPEECH DISORDERS

Аннотация

This article explores the peculiarities of speech development in boys and girls, common speech disorders in children, and gender-oriented approaches to identifying and correcting these issues. The research is based on observations of preschool and early school-aged children, considering psychological, physiological, and social factors. The paper proposes differentiated speech therapy methods and offers practical recommendations for educators and speech therapists.

Key words: speech disorders, gender differences, preschool education, speech therapy approaches, psychological development, individualized approach.

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayonida bolalar nutqining rivojlanishi muhim pedagogik va psixologik mezonlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Nutq nafaqat bilim olish vositasi, balki ijtimoiy moslashuv, hissiy-irodaviy taraqqiyot, shaxslararo muloqotning markaziy omilidir. Ayniqsa, maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshida nutq funksiyalarining to'laqonli shakllanishi bolaning keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi va tafakkur salohiyatining rivojlanishini belgilaydi. Bugungi kunda pedagogik amaliyotda bolalar nutqidagi buzilishlar turli shakllarda kuzatilmoqda va ularni aniqlash, to'g'ri tashxislash hamda tuzatish bo'yicha ilmiy asoslangan metodikalar zarur bo'lmoqda. Shuningdek, bolalarning biologik va psixologik xususiyatlari, ijtimoiy rollari, jinsiy identifikatsiyasi kabi omillar nutqiy rivojlanishga bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatadi. Bu esa nutqdagi

muammolarni bartaraf etishda genderga asoslangan yondashuvlarni joriy etish zaruratini yuzaga keltiradi.

Inson nutqi – bu faqatgina aloqa vositasi emas, balki tafakkur, emotsional holat va ijtimoiy moslashuvning ham muhim ifodasidir. Bolalik davrida nutqning to'g'ri va mukammal rivojlanishi bolaning kelajakdagi ijtimoiy hayoti, ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyati hamda shaxsiy o'zini ifoda etish qobiliyatining shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Afsuski, so'nggi yillarda bolalar orasida turli nutqiy buzilishlar (talaffuz, grammatik tuzilma, lug'at boyligi, fonematik eshituv kabi) keng tarqalmoqda. Bu holat o'z vaqtida aniqlanmasa va to'g'ri yondashuv tanlanmasa, bola rivojiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, nutqiy muammolar har bir bolaning jismoniy, psixologik va ijtimoiy xususiyatlariga qarab turlicha ko'rinishda namoyon

bo'ladi. Ayniqsa, gender omili – ya'ni bolaning o'g'il yoki qiz bo'lishi – nutqiy rivojlanish sur'atlari, muammolarning tabiati va ularni tuzatish strategiyalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Misol uchun, ko'plab logopedik kuzatuvlarda qiz bolalar nutqiy tafakkurda, lug'at boyligida o'zlashtirish tezligi bo'yicha o'g'il bolalarga nisbatan yuqori natija ko'rsatgani aniqlangan, biroq o'g'il bolalarda fonetik muammolar va talaffuz nuqsonlari ko'proq uchraydi. Shunday ekan, nutqiy muammolarni aniqlash va bartaraf etishda yondashuvlar individual bo'lishi bilan birga, genderga yo'naltirilgan bo'lishi ham muhimdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mazkur mavzuga doir o'rganilgan adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bolalar nutqiy rivojlanishiga oid ilmiy yondashuvlar so'nggi yillarda keng tadqiq etilayotgan muhim yo'nalishlardan biridir. Ayniqsa, maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarda nutqiy buzilishlarning diagnostikasi, tuzatish metodlari, va bu jarayonlarda individual xususiyatlarni hisobga olish masalalari alohida e'tiborni talab etmoqda. Masalan, L.S. Vygotskiy (1982) o'zining "Muloqot va tafakkur" nomli asarida nutq va tafakkur o'rtasidagi ichki bog'liqlikni asoslab bergan. U bolaning nutqi faqat tashqi muloqot vositasi emas, balki uning ichki tafakkurining shakllanishida asosiy vosita ekanini ta'kidlaydi. Vygotskiy nazariyasida nutq rivojlanishi madaniy-ijtimoiy muhit ta'sirida shakllanishi ko'rsatib o'tilgan. N.A. Jukova, E.M. Mast'yukova va T.B. Filicheva tomonidan yaratilgan logopedik metodikalar (2002) maktabgacha yoshdagi bolalar nutqiy rivojlanishida fonematik eshituv, leksik-grammatik kompetensiyalar va artikulyatsiya ko'nikmalarining o'zaro aloqasi haqida qimmatli nazariy va amaliy ma'lumotlar beradi. Ularning metodikasi bugungi logopedik amaliyotda keng qo'llaniladi.

V.I. Makarova (2006) esa "Gender psixologiyasi" asarida bolaning jinsiy identifikatsiyasi uning psixologik rivojlanishi, o'zini tutishi va kommunikatsion uslublariga ta'sir qilishini asoslaydi. Bu yondashuv bolalar nutqidagi muammolarga gender prizmasidan qarash zarurligini ochib beradi. R.E. Levina (1991) va V.V. Lebedinskiy (1990) asarlarida esa nutqiy rivojlanishdagi buzilishlarning psixonevrologik va fiziologik ildizlari tahlil qililib, ularni to'g'ri tashxislash va korreksiyalash metodlari ishlab chiqilgan. Ularning tadqiqotlarida ayniqsa bola psixikasining nozik jihatlari va nutq rivojlanishidagi kechikish sabablari chuqur o'rganilgan. Zamonaviy manbalar, xususan L.E. Berk (2013) tomonidan yozilgan "Child Development" asarida bola rivojlanishining bosqichlari va nutqiy faoliyatning yoshga qarab o'zgarish dinamikasi bayon etilgan. Bu manba ayniqsa ilmiy-tadqiqot ishlari uchun zamonaviy va xalqaro mezonlarga mos empirik ma'lumotlar beradi.

O'zbekistonlik tadqiqotchilardan M.M. Ahmedova (2018) va D.A. Isroilova (2020) tomonidan chop etilgan asarlarda esa mahalliy sharoitdagi logopedik ishlar, o'zbek bolalarining nutq rivojlanishidagi xos xususiyatlar, shuningdek oilaviy va ijtimoiy muhitning o'rni tahlil qilingan. Adabiyotlar

tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, bolalar nutqidagi muammolarni bartaraf etishda individual yondashuv yetarli emas — bu yondashuvga gender omilini qo'shish orqali yondashuvlar yanada samarali bo'ladi. Ilmiy adabiyotlar hozircha bu masalani alohida mustaqil yo'nalish sifatida yetarli darajada yoritmagan, shuning uchun ushbu maqola ushbu bo'shliqni to'ldiradi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Kuzatuv – bolalarning kundalik muloqotdagi nutq faolligini, talaffuz xatolarini va so'z boyligini aniqlash uchun.

Diagnostik testlar – fonematik eshituv, fonetik talaffuz, leksik-grammatik struktura bo'yicha logopedik testlar.

So'rovnomalar va suhbatlar – ota-onalar va o'qituvchilar bilan bolalarning nutq faoliyati va ijtimoiy muhitdagi xatti-harakatlari to'g'risida ma'lumot olish uchun.

Tajriba-sinov ishlari – genderga mos logopedik mashg'ulotlar kompleksini ishlab chiqib, ularni amaliyotda sinovdan o'tkazish.

Ushbu metodologik yondashuv orqali nutqiy muammolarni chuqur tahlil qilish, ularni gender xususiyatlari asosida guruhlariga ajratish va har bir guruhga mos logopedik tuzatish metodikasini ishlab chiqish imkoni tug'ildi.

Tahlil va natijalar. Nutq rivojlanishi va nutqiy muammolar pedagogika, psixologiya, defektologiya va logopediya fanlarining kesishgan nuqtasida joylashgan murakkab hodisadir. Ilmiy adabiyotlarda nutqiy rivojlanish bola hayotining ilk yillarida shakllanib boradigan bosqichma-bosqich jarayon sifatida izohlanadi. Ushbu jarayon biologik yetilish, psixologik tayyorgarlik, ijtimoiy muhit va shaxsiy tajribaning o'zaro ta'siri natijasida kechadi.

Nutqiy buzilishlarning asosiy turlari quyidagilar hisoblanadi:

Fonetik-fonematik buzilishlar (tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish, farqlay olmaslik),

Leksik-grammatik kamchiliklar (so'z boyligining kamligi, gap tuzishdagi xatolar),

Umumiy nutqiy rivojlanishning sustligi,

Ovoz va ritmga oid buzilishlar (logonevroz, dizartriya, dislaliya va boshqalar).

Genderga oid yondashuvlar esa bolalarda biologik va psixologik tafovutlarning nutqiy rivojlanishga bo'lgan ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki:

Qiz bolalar ko'pincha nutqiy tafakkurda, hissiy ifodada ustunlik qiladi, lekin ularning nutqida ba'zan emotsional haddan ortiq yuklama va so'zlovchi intonatsiyalarga bog'liqlik kuzatiladi;

O'g'il bolalar esa faol so'zlashuvda sustroq bo'lishi, ba'zan kommunikatsiyadan chetlashishi mumkin, lekin ularning ifoda qilishdagi mustahkamlik va mantiqiy fikrlash kuchliroq bo'ladi.

Ushbu tafovutlar nutqiy muammolarni aniqlash va tuzatishda moslashtirilgan, genderga yo'naltirilgan logopedik metodika ishlab chiqishni talab etadi. Bu yondashuv bola jinsiga mos ravishda:

individual yondashuvlar (gapirtirish o'yinlari, rolli mashqlar),

emotsional-motivatsion stimullar (qizlar uchun obrazli, o'g'il bolalar uchun raqobatga asoslangan metodlar),

oilaviy muhit bilan uzviy aloqada ishlash (genderga mos nutqiy muhit yaratish) kabi usullardan iborat bo'lishi lozim.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, 5–9 yoshli bolalarda uchraydigan nutqiy muammolar turli shakllarda namoyon bo'ldi va ular gender omiliga qarab muayyan farqlar bilan tavsiflandi.

O'g'il bolalarda aniqlangan muammolar:

Fonematik eshituvning sustligi (tovushlarni farqlashda qiynalish) – 65%

So'z boyligining cheklanganligi – 60%

Talaffuzdagi fonetik nuqsonlar (masalan, "r", "sh", "l" tovushlarini noto'g'ri aytish) – 75%

Muloqotdan qochish, passivlik – 50%

Qiz bolalarda aniqlangan muammolar:

Emotsional ortiqcha yuklamali nutq – 55%

Sintaktik xatolar (gap qurishda noto'g'ri bog'lanish) – 40%

Ijtimoiy taqlid asosida shakllangan noto'g'ri talaffuz – 35%

Qo'rqoq va ishonchsiz ifoda – 45%

Mazkur natijalar shuni ko'rsatadiki, o'g'il bolalarda ko'proq artikulyatsiya va fonematik sohalar muammolar yuzaga chiqadi, bu esa psixomotor rivojlanish sur'atining pastligi bilan izohlanadi. Qiz bolalarda esa nutqning emotsional va ijtimoiy jihatlariga ko'proq urg'u beriladi, biroq bu ba'zida sintaktik va grammatik xatolarni yashirib qo'yadi.

Tajribaviy guruhlarda olib borilgan genderga mos logopedik mashg'ulotlar quyidagi natijalarni berdi:

O'g'il bolalar guruhida fonematik eshituvda 35% ijobiy o'zgarish;

Talaffuzdagi aniqlik darajasi 40% ga yaxshilandi;

Qiz bolalar guruhida sintaktik tuzilmalarda to'g'rilik 30% ga oshdi;

Nutq faolligi va ishonchli ifoda ko'rsatkichlari har ikkala jinsda sezilarli darajada yaxshilandi.

Shuningdek, ota-onalar va tarbiyachilarning fikriga ko'ra, genderga yo'naltirilgan yondashuv bolalarning nutqiy rivojiga nafaqat lingvistik, balki psixologik barqarorlik va o'ziga ishonchni oshirish orqali ham ijobiy ta'sir ko'rsatgan.

Xulosa va takliflar. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bolalarda nutqiy rivojlanishdagi muammolar umumiy omillar bilan birga, gender xususiyatlariga bog'liq holda namoyon bo'ladi. O'g'il bolalarda fonetik va fonematik sohalar bilan bog'liq muammolar ko'proq uchrasa, qiz bolalarda esa sintaktik tuzilmalardagi xatolar, emotsional ifoda va ijtimoiy taqlid elementlari ko'proq qayd etildi. Tajriba asosida sinovdan o'tkazilgan genderga yo'naltirilgan logopedik yondashuvlar nutqiy muammolarni tuzatishda sezilarli darajada ijobiy natijalar berdi. Shunday ekan, nutqiy buzilishlarni aniqlash va tuzatishda bolalarning jinsiy xususiyatlarini hisobga olish zaruriy va samarali yondashuv hisoblanadi.

Amaliy tavsiyalar:

Logopedik amaliyotda differensial yondashuvni joriy etish: O'g'il va qiz bolalar uchun alohida psixolingvistik profil tuzish, individual yondashuv asosida mashg'ulotlar olib borish.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida nutqiy rivojlanishni kuzatish monitoringini yo'lga qo'yish: Har oyda bolalarning talaffuz, so'z boyligi va gap tuzish qobiliyatini baholovchi testlardan o'tkazish.

Ota-onalar va pedagoglar uchun metodik qo'llanmalar yaratish: Gender xususiyatlarini hisobga olgan holda tuzilgan mashqlar to'plami, logopedik o'yinlar va uy sharoitida mashq qilish bo'yicha tavsiyalar.

Logopedlar va psixologlar hamkorligini kuchaytirish: Nutqiy muammolarning psixologik ildizlarini aniqlash va ularni kompleks hal etish uchun integratsiyalashgan yondashuv zarur.

Mahalliy sharoitga moslashtirilgan, genderga yo'naltirilgan logopedik metodikalarning ishlab chiqilishi va tajribaga joriy etilishi.

ADABIYOTLAR

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. — Москва: Педагогика, 1982.
2. Левина Р.Е. Дети с речевыми нарушениями. — Москва: Просвещение, 1991.
3. Жукова Н.А., Мастюкова Е.М., Филичева Т.Б. Логопедия: Учебник для студентов дефектологических факультетов педагогических вузов. — Москва: Просвещение, 2002.
4. Lebedinsky V.V. Psychological and Pedagogical Correction of Developmental Disorders in Children. — Moscow: 1990.
5. Хромова Т.Ф. Дифференцированный подход в логопедической работе с детьми дошкольного возраста. — Санкт-Петербург: Речь, 2008.
6. Gaddes W.H., Edgell D. Learning Disabilities and Brain Function: A Neuropsychological Approach. — Springer, 1994.
7. Berk L.E. Child Development. — Boston: Pearson Education, 2013.
8. Макарова В.И. Гендерная психология детства. — Москва: Академический проект, 2006.
9. Ахмедова М.М. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy muammolar va ularni tuzatish metodikasi. — Toshkent: O'zR TA, 2018.
10. Isroilova D.A. Pedagogik psixologiya: nutq rivojlanishida individual yondashuvlar. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.